

PRZEDMIOT I METODY BADAŃ

(ANDRZEJ NOWOSAD, RAFAŁ WISŁA)

Przedmiot badań stanowią 44 kraje Europy w ich otoczeniu politycznym i społeczno-ekonomicznym. Pod względem geograficznym i wspólnoty kultur nie są to obszary jednorodne, a przynależność europejska niektórych z nich może być kwestionowana.

Przebieg granic Europy to temat licznych sporów i kontrowersji – najczęściej w naukach państw anglosaskich. Międzynarodowa Unia Geograficzna (International Geographical Union, IGU) wyznacza granice Europy od Uralu po Obniżenie Kumsko-Manyckie, które znajduje się w Rosji przedkaukaskiej, co oznacza, że Kaukazu Południowego nie należy zaliczać do Europy. Zdecydowano się jednak rozszerzyć analizę o trzy kraje Transkaukazji, czyli Gruzję, Armenię i Azerbejdżan. Armenia i Azerbejdżan starają się o podpisanie umowy stowarzyszeniowej z UE, natomiast Gruzja umowę z UE zawarła¹ w 2014 r.

Horyzont czasowy badań to lata 2000–2013. Przyjęto następujące kategorie badawcze: 1) zróżnicowanie w zakresie systemów politycznych i indeksów wolności politycznej; 2) zróżnicowanie ekonomiczne.

¹ Gruzja 26 czerwca 2014 r. podpisała umowę stowarzyszeniową z UE. W rezolucji ustawodawczej Parlamentu Europejskiego z 20 listopada 2014 r. wyrażono też zgodę na zawarcie umów szerokiej współpracy między Gruzją a UE i Europejską Wspólnotą Energii Atomowej oraz ich państwami członkowskimi (09827/2014 – C8-0129/2014 – 2014/0086(NLE)) w zakresie – jak określono w Opinii Komisji Handlu Międzynarodowego UE (09827/2014 – C8-0129/2014 – 2014/0086(NLE)) – który obejmuje „najambitniejszą umowę o wolnym handlu, jaką UE kiedykolwiek wynegocjowała z krajem trzecim, z wyjątkiem krajów należących do europejskiego obszaru gospodarczego”. Dziś Gruzja ma z UE pogłębioną i kompleksową umowę o wolnym handlu, wzajemny dostęp do rynku usług transgranicznych wykraczający poza zobowiązania w ramach układu GATS (Układ ogólny w sprawie handlu usługami), w tym do zakładania przedsiębiorstw w wielu sektorach objętych przepisami dotyczącymi tzw. sposobu 4, uprawniających do tymczasowej pracy w UE lub w Gruzji w sektorach objętych przepisami dotyczącymi zakładania przedsiębiorstw, ochrony własności intelektualnej w sposób znacznie wykraczający poza zakresy zawarte w ramach WTO, nie mówiąc o dostosowaniu gruzińskich przepisów systemu zamówień publicznych do standardów UE itd. (09827/2014 – C8-0129/2014 – 2014/0086(NLE)). Przeszkodą dla Armenii i Azerbejdżanu na tej drodze jest jedynie nieutrzymywanie między nimi stosunków dyplomatycznych z powodu nieuregulowanej kwestii Górskiego Karabachu, o który strony toczyły wojnę w latach 1992–1994. W rezolucji Parlamentu Europejskiego z 18 kwietnia 2012 r. europosłowie ustalili, że umowy stowarzyszeniowe UE z Armenią i Azerbejdżanem powinny prowadzić do zwiększenia bezpieczeństwa w regionie poprzez promocję pokojowego rozwiązania konfliktu w Górskim Karabachu oraz uzależnienie pomocy UE od postępów w przestrzeganiu praw człowieka i wprowadzaniu demokratycznych reform w tych krajach. Azerbejdżan jest partnerem strategicznym UE na Kaukazie.

Wstępna analiza danych wymagała podziału państw według następujących kategorii: UE15, czyli stara Unia Europejska, UE25 po rozszerzeniu o 10 państw w 2005 r., UE27 po przyjęciu Bułgarii i Rumunii w 2007 r. oraz UE28 po wstąpieniu Chorwacji w 2013 r. Kategorię UE15 rozszerzono o Islandię, Norwegię i Szwajcarię (UE15+3), ale w analizach ekonomicznych i politycznych pomijano Luksemburg i Lichtenstein. Stworzono oddzielną grupę państw dla nowych członków UE (UE13) ze względu na to, że różnica w okresach przystąpienia do UE jest mała, a modelowanie dla jednego lub dwu państw w zestawieniu z ponad 40 innymi okazuje się trudne do przeprowadzenia. Wyróżniono państwa bałkańskie niebędące członkami UE (B6) oraz państwa Europy Wschodniej niebędące członkami UE (EW7).

Systemy polityczne i gospodarcze Europy są zdeterminowane różnym sposobem rządzenia, co oznacza odmienne formy rządu i ustroju terytorialno-prawnego, gdzie reżim rządów określa się jako wzajemne stosunki formalnoprawne i faktyczne między należnymi organami państwowymi: głową państwa, parlamentem i rządem z jego ministrami. Ze względu na sposób wyłaniania głowy państwa w Europie można wyróżnić monarchie i republiki, a pod względem terytorialno-prawnym – państwa unitarne i złożone. Monarchia jest formą rządów, w której władzę sprawuje monarcha, zwykle dożywotnio, przez dziedziczenie (monarchia dziedziczna) lub wybór (monarchia elekcyjna). W Europie istnieje 12 monarchii (2013), z czego 10 to monarchie dziedziczne². Kompetencje monarchy w Europie są zwykle ograniczone do funkcji ceremonialno-reprezentacyjnej i arbitrażowej w myśl zasady *rex regnat et non gubernat* (monarcha panuje, ale nie rządzi).

W państwach unitarnych wszystkie jednostki administracyjne wchodzące w skład państwa są tak samo zorganizowane i podporządkowane organom centralnym, określającym ich ustrój i właściwość³. Państwa unitarne mogą mieć ustrój scentralizowany, który charakteryzuje się wyznaczaniem lokalnych urzędników przez rząd centralny, sprawujący zwierzchnią władzę nad organami regionalnymi, lub ustrój zdecentralizowany, w którym organy regionalne są formowane niezależnie od rządu, a władza centralna zastrzega sobie jedynie prawo do podejmowania najważniejszych decyzji. Państwa złożone występują w następujących formach: federacji składającej się z autonomicznych państw (krajów, prowincji, kantonów, landów) związkowych, posiadających wspólny federalny rząd⁴; konfederacji polegającej na związku kilku państw, nieograniczającym ich suwerenności, powoływanym najczęściej do wspólnej realizacji określonych

² Monarchie w Europie to: Belgia, Dania, Hiszpania, Holandia, Lichtenstein, Luksemburg, Monako, Norwegia, Szwecja, Wielka Brytania. Monarchą elekcyjnym jest papież w Watykanie, zaś monarchami Andory są wspólnie prezydent Francji oraz hiszpański biskup diecezji Urgell (Seu d'Urgell).

³ Unitarne są: Albania, Andora, Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Bułgaria, Chorwacja, Czarnogóra, Czechy, Dania, Estonia, Finlandia, Francja, Grecja, Gruzja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Islandia, Lichtenstein, Litwa, Luksemburg, Łotwa, Macedonia, Malta, Mołdawia, Monako, Norwegia, Polska, Portugalia, Rumunia, San Marino, Serbia, Słowacja, Słowenia, Szwecja, Ukraina, Watykan, Węgry, Wielka Brytania, Włochy.

⁴ Państwa federalne to: Austria, Belgia, Bośnia i Hercegowina, Niemcy, Rosja.

celów⁵; unii personalnej, czyli związku kilku państw ze wspólną głową państwa⁶, przy odrębnych systemach organizacyjno-instytucjonalnych; unii realnej stanowiącej związek kilku państw tworzących jeden podmiot prawa międzynarodowego, w ramach którego następuje wspólna realizacja spraw finansowych, zagranicznych i obronnych⁷.

W Europie można wyróżnić dwa główne systemy rządów: parlamentarny i prezydencki. System parlamentarny⁸ występuje też w formach: parlamentarno-komitetowej⁹, parlamentarnej z silną pozycją głowy państwa¹⁰ i parlamentarno-gabinetowej¹¹ (w tym kanclerskiej¹²), a system prezydencki¹³ zawiera również podsystem semiprezydencki¹⁴, w którym pozycja prezydenta jest dominująca, ale zawsze lub w pewnych okolicznościach ograniczona przez inne organy władzy, jak parlament czy premier.

W UE15+3, UE13 oraz B6 dominują systemy parlamentarne i parlamentarno-gabinetowe (poza Francją i Rumunią)¹⁵, natomiast w EW7 – prezydenckie i semi-prezydenckie (poza Moldawią).

⁵ Państwem tego typu jest Szwajcaria, która w zależności od dominującej linii politycznej raz jawi się jako konfederacja, a raz jako federacja. W jej nazwie oficjalnej występuje słowo „konfederacja”, zaś realnie działa jako federacja.

⁶ Poza Elżbietą II (patrz przypis niżej), na czele unii personalnych w Europie stali papież (Watykan) i Gubernatoriat Giuseppe Bertello oraz prezydent Francji (Francja i Andora).

⁷ W Europie istnieją następujące unie realne: Wspólnotowe Królestwo Danii pod panowaniem Małgorzaty II (od 1975 r.), obejmujące Danię, Wyspy Owcze i Grenlandię; Królestwo Hiszpanii pod rządami Filipa XVI (od 2014 r.), składające się z Kastylii, Aragonii, Leon, Nawarry, Granady i Wysp Kanaryjskich; Królestwo Niderlandów pod panowaniem Wilhelma Aleksandra (od 2013 r.), które obejmuje Holandię, Arubę, Curaçao, Sint Maarten; Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej z Elżbietą II jako głową państwa (od 1952 r.) składającego się z Anglii, Walii, Szkocji, Irlandii Północnej. Elżbieta II stoi też na czele 15 innych państw: Antigui i Barbudy, Australii, Bahamów, Barbadosu, Belize, Grenady, Kanady, Jamajki, Nowej Zelandii, Papui-Nowej Gwinei, Saint Kitts i Nevis, Saint Lucii, Saint Vincent i Grenady, Tuvalu i Wysp Salomona, które razem z Wielką Brytanią tworzą królestwo wspólnotowe (*Commonwealth realm*). Status królestwa wspólnotowego polega na tym, że państwo będące członkiem Wspólnoty Narodów uznaje brytyjskiego monarchę za własnego władcę. Premier takiego kraju wspólnotowego jest doradcą królowej i za jego lub jej sugestią wyznaczony zostaje gubernator – oficjalny reprezentant monarchii brytyjskiej w tym kraju. W konsekwencji każde z państw królestwa wspólnotowego złączone jest unią personalną ze Zjednoczonym Królestwem Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej.

⁸ System parlamentarny obowiązuje w takich krajach, jak Albania, Czarnogóra, Czechy, Chorwacja, Grecja, Irlandia Północna, Islandia, Luksemburg, Macedonia, Malta, Moldawia, Norwegia, Serbia, Słowenia, Turcja.

⁹ W Szwajcarii.

¹⁰ W Finlandii, na Litwie i w Rumunii.

¹¹ W Belgii, Bułgarii, Danii, Estonii, Hiszpanii, Holandii, na Łotwie, w Polsce, Portugalii, Słowacji, Szwecji, na Węgrzech, w Wielkiej Brytanii, we Włoszech.

¹² W Austrii i Niemczech.

¹³ System prezydencki obowiązuje w takich krajach, jak Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Cypr, Gruzja, Bośnia i Hercegowina (prezydencja kolektywna).

¹⁴ We Francji, w Rosji i na Ukrainie. Na Ukrainie system zmienił się po „pomarańczowej rewolucji” (2004), a po wydarzeniach Euromajdanu (2013) zmierza w kierunku parlamentarnego z silną pozycją prezydenta.

¹⁵ Francja do wojny w Algierii miała system parlamentarny. Dziś ma specyficzny charakter rządów, w zależności od tego, czy partia, która zwyciężyła w wyborach, jest partią prezydenta (supremacja) czy opozycyjną (kohabitacja).

Powszechną formą ustrojową w UE15+3, UE13 i B6 jest demokracja parlamentarna, czyli taka forma sprawowania władzy, której źródło stanowi wola większości obywateli. W EW7 dominują zaś cechy systemu autorytarnego, opartego na charyzmie przywódcy.

Na straży demokracji parlamentarnej stoi parlament i konstytucja, a na straży autorytetu przywódczego – sam przywódca, zwykle dowolnie zmieniający konstytucję kraju, biorący przy tym pod uwagę własne potrzeby polityczne (tak jest na Białorusi, w Rosji, Azerbejdżanie, Armenii, na Ukrainie).

Konstytucja może mieć formę odrębnej ustawy lub zbioru tekstów o charakterze zasadniczym. Zwykle określa ona podstawy ustroju społeczno-gospodarczego państwa, organizację, kompetencje i sposób powoływania najważniejszych organów państwowych oraz podstawowe prawa, wolności i obowiązki obywatela.

W demokracjach parlamentarnych organem stanowiącym prawo jest zazwyczaj parlament, organem wykonawczym – rząd i prezydent. Kompetencje ustawodawcze ma zawsze monarcha, a w wielu przypadkach też prezydent i premier.

Władza sądownicza należy do niezawisłych sądów, a na straży konstytucji stoi zwykle Trybunał Konstytucyjny. W EW7 mimo formalnie monteskiuszowskiego podziału władz na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą ich kompetencje są zachwiane lub zachodzą na siebie.

Organy państwa działają na zasadzie obowiązującej doktryny politycznej, rozumianej tu jako „zbiór poglądów określających kierunki i cele wyraźnie oznaczone w czasie i przestrzeni” (RYSZKA 1984: 196), a także ideologii, czyli „systemu wspólnoty poglądów zorientowanych na działanie” (HEYWOOD 1998: 11), u podstaw których tkwi świadome dążenie do realizacji określonego interesu klasowego, grupowego albo narodowego.

W państwach demokracji parlamentarnych poglądy i ideologie oddziałują na politykę poprzez: 1) partie polityczne i powiązane z nimi organizacje, uczestniczące w walce o władzę; 2) partie i ruchy społeczne o charakterze pozaparlamentarnym, które ze względu na charakter programowy (np. anarchizm) lub niewielki zasięg oddziaływania (np. skrajna lewica lub partie faszystowskie) nie mają bezpośredniego wpływu na proces sprawowania władzy, ale oddziałują na nią pośrednio i mogą destabilizować system demokratyczny; 3) ruchy społeczne o dużym zasięgu oddziaływania; 4) środowiska opiniotwórcze, zwłaszcza intelektualne, artystyczne, powiązane z ugrupowaniami parlamentarnymi i pozaparlamentarnymi (ULICKA 2004: 304). W EW7 oddziaływanie polityczne na przywódcę jest formalnie lub nieformalnie zakazane, ograniczone lub mocno utrudnione.

W Europie, ze względu na rozwój nowych technologii, wyodrębnia się też 5) instytucję społeczeństwa obywatelskiego, oddziałującego na władzę polityczną poprzez inicjatywy społeczne lub media. W demokracjach parlamentarnych są to media opiniotwórcze i społecznościowe (*social media*), w systemach B6 i EW7 największą siłę oddziaływania propagandowego mają media publiczne finansowane z budżetu państwa. Społeczne inicjatywy oddolne formułowane są przez

media społecznościowe jak Facebook czy Twitter, ze względu na to, że wolność słowa w wielu z tych państw jest ograniczona, a media drukowane i elektroniczne są zależne od władzy politycznej.

W UE15+3 i UE13 oraz – coraz częściej – w B6 charakterystycznym zjawiskiem jest regionalizm, czyli decentralizacja władzy państwowej, ale w UE13 i B6 często towarzyszy mu dewolucja polegająca na tym, że sprawy do załatwienia lub do wykonania określonego zadania przez organ niższego stopnia kierowane są do organu wyższego stopnia ze względu na brak decyzyjności czy strach przed ryzykiem, brak wyspecjalizowanej kadry (Bułgaria, Rumunia, Słowacja). W EW7 zjawiskiem dominującym jest centralizacja polegająca na odbieraniu władzy jednostkom regionalnym (Rosja, Armenia, Białoruś).

Według klasycznego podziału stosunków politycznych Arystotelesa współczesna Europa zrzeszona w UE zmierza ku formie rządów politei – wybrani przez masę ludzką przedstawiciele rządzą dla dobra wspólnego wszystkich i wszyscy odnoszą korzyści z tego rządzenia (ARYSTOTELES, *Polityka*, ks. III, rozdz. 3). To jednak stan idealny i Europa dopiero do niego zmierza. Dominującą formą rządów w krajach członkowskich UE jest demokracja parlamentarna, w której rządzą masy poprzez swych przedstawicieli i te właśnie masy odnoszą korzyść z rządzenia. W niektórych krajach B6 i przede wszystkim EW7 w ujęciu Arystotelesa funkcjonują rządy oligarchii i tyranii, gdzie władzę sprawuje mała grupa ludzi lub jeden człowiek i ona/on głównie odnosi korzyści z rządzenia. W UE15+3, UE13 oraz części B6 rządy wprowadzają zmiany w państwie drogą legalną (*ars legis*), a w większości EW7 nieobce są też inne formy przymusu (w tym użycie sił militarnych lub paramilitarnych). Zróżnicowanie polityczne i gospodarcze wymienionych państw w przedstawionych wyżej kategoriach stanowi przedmiot badań w niniejszej pracy.

Poznanie naukowe wiąże się z refleksją oraz wyborem nurtu badawczego, które mają przybliżyć do sformułowania teorii naukowej. W naukach społecznych niezmiennie trudno osiągnąć ten cel. Głównym powodem wydaje się tutaj wysoka zmienność w czasie i przestrzeni niemalże każdego obiektu badań. Z tego zasadniczego powodu na gruncie ekonomii oraz nauki o polityce można przede wszystkim operować takimi kategoriami, jak tendencja, analogia, prawidłowość, brak prawidłowości, odchylenie. Jedynie nieliczne ustalenia tych dyscyplin nauki pretendują do praw naukowych, praw uniwersalnych.

Przestrzegając reguł naukowego poznania, zaprojektowanych procedur badawczych, z zachowaniem należytego rygoru i wyznaczonych ram prowadzonych rozważań, w książce poszukuje się odpowiedzi na pytania o przyczyny i skutki zróżnicowania rozwoju współczesnej Europy. Ustalenia z przeprowadzonych wywodów uznaje się jednak wciąż za hipotezy, które zgodnie z podejściem Popperowskim należy poddać dalszemu rygorystycznemu testowaniu ukierunkowanemu na ich falsyfikację. Autorzy mają nadzieję na wywołanie dyskusji, a w konsekwencji na przeprowadzenie przez innych badaczy testów potwierdzających lub odrzucających sformułowane hipotezy.

Z formalnego punktu widzenia nurt pozytywistyczno-dedukcyjny, wykorzystujący dorobek i język matematyki oraz logiki, staje się często narzędziem nie tyle samej analizy, ile kryterium ideału naukowości prowadzonego rozumowania i formułowanych ustaleń. W pewnym stopniu zwolennikiem takiej perspektywy procesu poznawczego był Karl Popper (1902–1994), który jednocześnie wyraźnie przeciwstawiał się podejściu indukcyjnemu. Specyfika podejmowanego problemu badawczego pozwala na wykorzystanie dorobku obu nurtów – równie atrakcyjnych perspektyw metodycznych procesu poznawczego dla badanego zagadnienia.

Problematyka książki wpisuje się w duży program badawczy poświęcony poszukiwaniom ścieżek rozwoju politycznego i ekonomicznego krajów Europy. Odkrywanie przyczyn przestrzennego zróżnicowania rozwoju należy do najważniejszych obszarów naukowych dociekań. To podstawowy problem współczesnej gospodarki. Poszukiwanie sposobów prowadzących do zrównoważonego rozwoju w przestrzeni gospodarczej jest uwarunkowane poznaniem mechanizmów, warunków i czynników kształtujących ten proces.

Każdy z rozdziałów został ukierunkowany na osiągnięcie innego szczegółowego celu, stąd różnorodność zastosowanych metod i technik badawczych zarówno o charakterze ilościowym, jak i jakościowym. Najczęściej wykorzystywano: opisowe analizy struktury, kierunku i dynamiki badanych procesów i zjawisk; analizę zmian instytucjonalnych; przegląd literatury; statystyczne metody wielowymiarowej analizy porównawczej; metody statystyki opisowej, taksonomii oraz analizy skupień; wybrane metody analizy ekonometrycznej i analizy numerycznej.

Głównymi źródłami wykorzystywanych danych pierwotnych są bazy danych: Economist Intelligence Unit, Eurobarometer Data, United Nations Economic Commission for Europe, Freedom House, Transparency International, Banku Światowego, Europejskiego Urzędu Statystycznego, krajowych urzędów statystycznych, a także baza informacji patentowej Europejskiego Urzędu Patentowego.

Bibliografia

- Arystoteles (2002). *Polityka* [w:] Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. I. Warszawa: PWN.
Heywood A. (1998). *Political Ideologies. An Introduction*. London: Macmillan Press LTD.
Ryszka F. (1984). *Nauka o polityce. Rozważania metodologiczne*. Warszawa: PWN.
Ulicka G. (2004). *Determinanty polityki* [w:] M. Żmigrodzki, B. Szmulik (red.), *Wprowadzenie do nauki o państwie i polityce*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 303–336.